

Черничко Станіслав Федорович,
к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту та управління економічними процесами,
Мукачівський державний університет
Реблян Дмитро Сергійович,
магістрант, спеціальність «Фінанси і кредит»,
Мукачівський державний університет

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

В статті розглядаються причини фінансової кризи в умовах реформування ринкових відносин в економіці України, здійснюється аналіз трактування категорій «фінансова криза» та «банкрутство» різними авторами, а також розглядається взаємозв'язок виникнення фінансової кризи на макро- та мікроекономічному рівнях. Визначено, що фінансова криза та банкрутство пов'язані з втратою капіталів, скороченням виробничих можливостей, що одночасно супроводжується скороченням робочих місць, а значить, посилює окрім економічних проблем ще й соціальні проблеми. Мета статті полягає в дослідженні теоретичних підходів до трактування поняття «фінансова криза», уточненні її характеристичних ознак та обґрунтуванні шляхів її подолання. Основна увага приділяється дослідженню критичної фази фінансової кризи – стадії банкрутства. Обґрунтовано взаємозв'язок і взаємообумовленість між фінансовою кризою на макро- і мікрорівнях. Визначено, що на макроекономічному рівні фінансова криза – це глибокий розлад фінансів, що виникає в результаті надзвичайних економічних та політичних подій. У статті зазначено, що причинами кризового стану на мікроекономічному рівні є не тільки вплив зовнішніх факторів та недосконале правове поле господарської діяльності, а й неправильний підхід до управління господарсько-фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання, тому авторами приділено певну увагу аналізу причин виникнення фінансових криз. Причини фінансової кризи слід шукати у невідповідності між станом розвитку і потребами підприємства та станом розвитку і потребами зовнішнього середовища. У роботі було виявлено більш широкий спектр чинників появи фінансової кризи порівняно з традиційними підходами. Більш глибоке розуміння сутності, класифікації та причин виникнення фінансової кризи допоможе уникнути її негативних наслідків, зокрема: банкрутства, неплатоспроможності, фінансової нестабільності та ліквідації суб'єктів господарювання. Визначено, що головним для розуміння наслідків фінансової кризи з погляду переваг та недоліків є визнання того факту, що наслідки будь-якої кризи можуть бути не лише негативні, а й можуть спонукати до позитивних змін.

Ключові слова: криза, фінансова криза, банкрутство, види банкрутства, неплатоспроможність.

ВСТУП

Постановка проблеми. Поточний період реформування ринкових відносин в економіці України має ряд особливостей, який ускладнює використання типових теоретичних розробок та практичних рекомендацій, сформованих у світовій економічній науці.

Економіка України надзвичайно вразлива через свою нестабільність (економічну, політичну і соціальну). Серед ознак економічної нестабільності особливе місце займає неплатоспроможність (як на мікро-, так і на макроекономічному рівні), яка призводить до фінансової кризи, а потім – і до банкрутства. Безумовно, фінансова криза та банкрутство пов'язані з втратою капіталів, скороченням виробничих можливостей, що одночасно супроводжується скороченням робочих місць, а значить, посилює окрім економічних проблем ще й соціальні проблеми. Тому, головною метою реформування на сучасному етапі розвитку економіки України повинні стати глибокі структурні трансформаційні процеси паралельно з вирішенням складних соціальних питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом аналізу чинників фінансової кризи та банкрутства приділяється багато уваги. Дослідженню цієї проблеми присвячені праці таких вітчизняних та

зарубіжних вчених, як: Бартон Л., Василенко В. О., Галушко О. І., Гренц Т., Грін П. С., Дацюк І. В., Єлець О. П., Іванов Г. П., Крутик А., Крутько В. Н., Ланкіна В. Є., Піджненбург Б., Розенталь Ю., Сибіряков В. Г., Ткаченко А. М., Хіт Р., Чернявський О. Д., Штангрет А. М. та інші. Проте, враховуючи неоднозначність трактування самої категорії «фінансова криза» та відсутність єдиного підходу до її визначення, оцінки передумов її виникнення, класифікації чинників, існує потреба в поглибленні дослідження.

Мета статті (постановка завдання). Мета статті полягає в дослідженні теоретичних підходів до трактування поняття «фінансова криза», уточненні її характеристичних ознак та обґрунтуванні шляхів подолання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Досвід економічних перетворень у багатьох країнах, які проводили реформування планово-адміністративних економічних відносин, свідчить про наявність у цьому процесі певних закономірностей. Як одну з таких закономірностей, що характерна для фінансової сфери у період проведення трансформаційних процесів, можна назвати фінансову кризу.

Якщо звернутися до етимологічного змісту

терміну «криза», то в перекладі з грецької вона означає «рішення, перехідний момент» [1].

За фінансово-кредитним словником, криза – це «...глибокий розлад, період загострення протиріч в процесі розвитку будь-якої сфери людської діяльності» [1].

Економічна енциклопедія тлумачить поняття фінансової кризи як «глибокий розлад державних фінансів під впливом надзвичайних обставин (економічних, політичних, військових); як правило, пов'язана з економічною кризою; характеризується хронічним дефіцитом державного бюджету, інфляцією, розладом податкової і кредитної системи, неплатоспроможністю за зовнішніми боргами» [2, с. 36].

На мікроекономічному рівні існує багато варіантів трактування змісту поняття «фінансова криза». Так, Шеремет А. Д. вважає, що під фінансовою кризою підприємства розуміється його нездатність фінансувати поточну операційну діяльність і погасити термінові зобов'язання. Фінансова криза є наслідком розбалансованості економічного механізму відтворення капіталу підприємства, результатом його неефективної цінової, інвестиційної і фінансової політики [3, с. 74].

Бланк І. А. дає визначення фінансової кризи підприємства як його крах, викликаний технічною, або фізичною нездатністю підприємства обслуговувати взяті на себе фінансові зобов'язання, а банкрутство підприємства – це стан, коли реальна ринкова вартість активів фірми нижче суми її зобов'язань [4, с. 31].

Економісти Вітлінський В. В., Наконечний С. І. розглядають фінансову кризу як «фінансовий стан компанії, при якому її зобов'язання перебивають активи, іншими словами, її власний капітал від'ємний» [5].

На думку М. М. Скворцова, фінансова криза означає фінансову неспроможність підприємства, що виявляється у перевищенні витрат на виробництво продукції над виторгом від її реалізації [6, с.26].

На думку Терещенко О. О. фінансова криза це фаза розбалансування діяльності суб'єкта господарської діяльності, одним з показників якої є обмеження параметрів впливу менеджменту підприємства на фінансові відносини, що виникають між ним та зовнішнім середовищем. Це «...загроза неплатоспроможності та банкрутства підприємства, діяльність його в неприбутковій зоні або відсутність у цього підприємства потенціалу для успішного функціонування» [7, с. 124].

Кінцева стадія фінансової кризи – банкрутство – характеризується як процес, у якому суб'єкт економічних відносин, неспроможний розрахуватися із кредиторами. Відповідно до чинного законодавства майно боржника розподіляється між кредиторами відповідно до встановленої законом черговості виплати боргів. Існує дві форми ініціювання процедури банкрутства: добровільне банкрутство (процес ініційований суб'єктом-боржником) та вимушене банкрутство (процес ініційований будь-ким з кредиторів, якому боржник не може виплатити борг).

Відповідно до закону України «Про відновлення

платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (2013 р.) банкрутство це «...визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедур санації та мирової угоди і погасити встановлені у порядку, визначеному цим Законом, грошові вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури» [8].

З економічної точки зору банкрутство це неспроможність продовження суб'єктом господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності та безприбутковості.

Характерними ознаками фінансової кризи підприємства є скорочення попиту на його продукцію, і, як наслідок, зниження обсягів виробництва; зростання заборгованості постачальникам, держбюджету та банкам; затримки з виплатою заробітної плати працівникам. Кількість таких підприємств в економіці України з кожним роком неухильно зростає [11, с. 112].

Подольська О. Я. розрізняє такі види банкрутства підприємства: реальне, фіктивне, технічне та навмисне (рис. 1).

Більшість авторів ототожнюють фінансову кризу і банкрутство, але необхідно зауважити, що банкрутство – це межа фінансової кризи, кінцева стадія непрогнозованого процесу втрати (під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів) потенціалу розвитку, коли структура капіталу та ліквідність підприємства погіршується настільки, що це загрожує його подальшому існуванню.

З економічної точки зору, фінансова криза на підприємстві означає неспроможність подальшої підприємницької діяльності через її економічну нерентабельність, безприбутковість.

Юридичний аспект полягає, насамперед, у тому, що у суб'єкта господарювання є кредитори, тобто особи, які мають документально підтверджені майнові вимоги до нього як до боржника, реалізація яких у передбаченому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта підприємницької діяльності.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що класично, фінансова криза – це глибокий розлад фінансів, що виникає в результаті надзвичайних економічних та політичних подій.

Розкрити соціально-економічну сутність фінансової кризи на підприємстві як економічної категорії, а тим більш визначити її характерні риси, неможливо без розгляду цього поняття на макрорівні.

Справа в тому, що фінансова криза на макроекономічному рівні проявляється перш за все у хронічному дефіциті державного бюджету, оскільки посилення нерівномірності економічного розвитку окремих галузей економіки країни неминуче порушує співвідношення між попитом і пропозицією на товари (роботи, послуги) як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. В результаті спостерігається зростання темпів витрат порівняно з податковими платежами до бюджету, а значить, витрати не покриваються регулярними надходженнями. Як наслідок, борги місцевих органів державної влади також зростають високими темпами. Обмежені

надходження податків і зборів до бюджетів територіальних громад, складнощі з отриманням субсидій і субвенцій від бюджетів вищих рівнів спонукають до посилення податкового тиску на суб'єктів господарювання. Але ситуація ускладнюється тим, що темпи зростання міжбюджетної заборгованості значно випереджають темпи зростання заборгованості перед бюджетами і державними цільовими фондами господарюючих

суб'єктів – платників податків і зборів. Посилення податкового тиску на останніх призводить до максимально можливого з точки зору суб'єктів підприємницької діяльності відволікання обігових коштів з обороту, а значить, і до стагнації фінансово-господарської діяльності та порушення платіжної дисципліни. Таким чином, як було зазначено вище, характерною рисою, невід'ємним атрибутом фінансової кризи є криза платоспроможності.

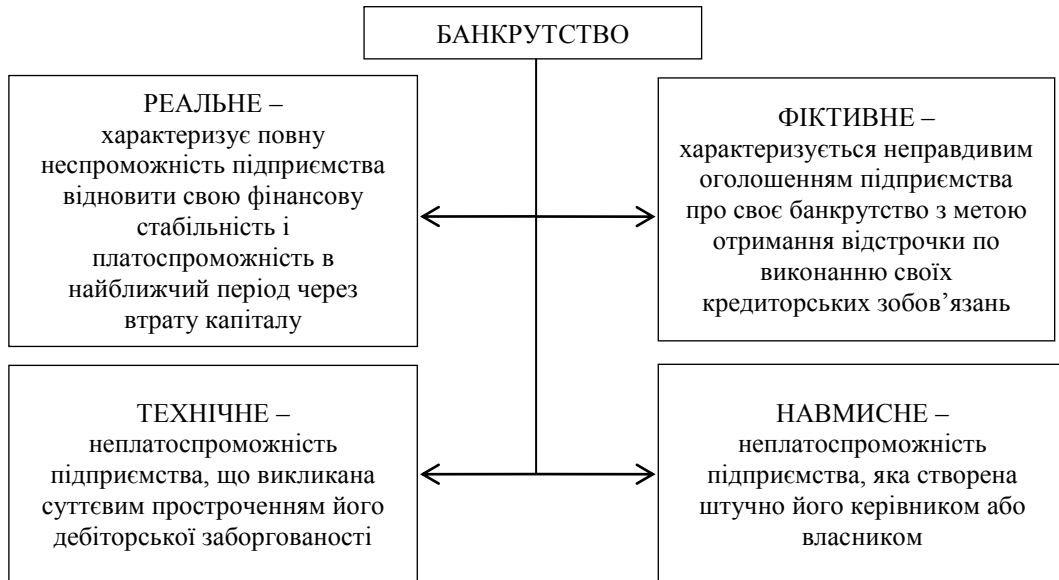

Рис. 1. Види банкрутства підприємства [12, с. 159]

Можна з впевненістю стверджувати, що криза платоспроможності – це максимальне загострення протиріч в сфері фінансово-кредитних відносин. Воно проявляється у нездатності суб'єктів господарювання своєчасно погасити боргові зобов'язання перед бюджетами всіх рівнів та державними цільовими фондами, банківськими установами, діловими партнерами.

На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що фінансова криза суб'єктів господарювання характеризується:

- обмеженістю власних коштів;
- високою дебіторською заборгованістю;
- зростанням кредиторської заборгованості;
- обмеженістю внутрішнього і зовнішнього

ринків збуту товарів (робіт, послуг) власного виробництва;

- залученням зовнішніх джерел фінансування фінансово-господарської діяльності, яке поступово переростає у повну залежність від них і фактично стопроцентне відволікання власних обігових коштів з обороту.

Своєю чергою, масштаби кризи та її поглиблення обумовлюють структурну нестабільність економічної та політичної ситуації в державі, оскільки кожний господарюючий суб'єкт є елементом народногосподарського комплексу. Таким чином, дестабілізація фінансово-господарської діяльності підприємств та дестабілізація економіки держави взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Фінансова криза безпосередньо впливає на економіку країни, відтворення робочої сили;

уповільнює темпи економічного зростання, посилює його кризовий стан. Але вона є наслідком фінансової кризи державних фінансів, що характеризується хронічною незбалансованістю державного і місцевого бюджетів, катастрофічним зростанням міжбюджетної заборгованості, порушенням структури бюджетних витрат у зв'язку із збільшенням видатків на підтримку обороноздатності країни, утримання державного апарату управління всіх рівнів, фінансування неприбуткових державних підприємств і цілих галузей; скороченням соціальних виплат, посиленням податкового тиску; розладом кредитної системи та грошового обігу. Вищезазначене підтверджує взаємозв'язок і взаємообумовленість між фінансовою кризою на макро- і мікрорівнях.

Останніми роками в Україні частка фінансово-неспроможних суб'єктів господарювання залишається стабільно високою, а в 2014 р. навіть перевищила величину 2009-2010 рр. (табл. 1).

У 2014 р. діяльність практично кожного другого підприємства була збитковою. А це дає змогу стверджувати про їх неплатоспроможність, яка, в свою чергу, може бути підставою для оголошення суб'єкта господарювання банкрутом.

Неплатоспроможність пов'язана з недостатністю активів у ліквідній формі та нездатності суб'єкта підприємницької діяльності виконати платіжні зобов'язання перед кредиторами і державою, строк оплати яких настав. Як наслідок, значна кількість позовних заяв до арбітражних судів надходить у зв'язку з неплатоспроможністю підприємств.

Динаміка фінансових результатів підприємств до оподаткування у 2009-2014 рр.

Роки	Фінансовий результат до оподаткування	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2009	-45011,3	60,1	143706,6	39,9	188717,9
2010	58334	59	212008,6	41,0	153674,6
2011	122210	65,1	272726,2	34,9	150516,2
2012	101884,7	64,5	277938,5	35,5	176053,8
2013	29283,2	65,9	234513,7	34,1	205230,5
січень-вересень 2014 року	-168026,1	55,8	215506,5	44,2	383532,6

Джерело: Державна служба статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Катастрофічне зростання кредиторської і дебіторської заборгованості, як наслідок неплатоспроможності більшості суб'єктів господарювання, своєю чергою, є підставою для оголошення підприємства банкрутом.

Фінансова криза, банкрутство та ліквідація суб'єктів господарювання означають не лише збитки для його акціонерів, кредиторів, партнерів, споживачів, а й зменшення обсягу податкових надходжень до бюджетів різних рівнів і дестабілізації економічної та соціальної ситуації.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Безумовно, фінансова криза пов'язана із втратою капіталу, скороченням виробничих потужностей, розпадом трудового колективу, появою безробітних, а значить, соціальних конфліктів. І все ж таки структурна перебудова економіки і її майбутнє піднесення неможливі без «відбраковки» технологічно відсталих, неконкурентоспроможних суб'єктів господарювання, які виробляють продукцію, що не

користується попитом, і які витрачають на її виготовлення сировину, матеріали, які б могли знайти більш раціональне використання.

З огляду на це, фінансова криза підприємств в умовах ринкової економіки є наслідком фінансової кризи державних фінансів, нехтуванням впливом різноманітних факторів мікро- і макросередовища, а тому правомірно розглядається як розплата за економічну свободу у виборі напрямку господарської діяльності, ринків збуту, політики ціноутворення, скорочення ринку праці. Крім того, вона має глибокі економічні наслідки. Відволікання грошових коштів неспроможними чи збанкрутими підприємствами впливає на фінансовий стан їхніх партнерів, спричиняє появу серед них ознак неплатоспроможності і, врешті, завдає збитки державі.

Взаємозв'язок і взаємообумовленість фінансової кризи на макро- і мікрорівнях, розкриття їх соціально-економічної сутності та визначення характерних рис дозволяють логічно перейти до з'ясування зовнішніх і внутрішніх факторів, що зумовлюють виникнення фінансової кризи на підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фінансово-кредитный словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rubricon.com/ifc_1.asp.
2. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента: Т.2 / И. А.Бланк. – Киев: Ника-Центр; Эльга, 2004. – 618 с.
3. Шеремет А. Д. Финансы предприятий / А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфуллин. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 343 с.
4. Бланк И. А. Стратегия и тактика управления финансами. – К.: МП ИТЕМ, 1996. – 345 с.
5. Вітлінський В. В. Ризик у менеджменті / В. В. Вітлінський, С. І. Наконечний. – К.: ТОВ «Борисфен-М», 1996. – 336 с.
6. Скворцов М. Оптимальный вариант: Аспекты банкротства и модель выживания предприятия / М. Скворцов // Посредник. – 1997. – №23. – С. 26-28.
7. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств: навч. пос. / О. О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 412 с.
8. Наказ «Про затвердження методики інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організації» від 23.02.1998 р. № 22 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0214-98>. – Агентство з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій.
9. Іорданов В. Банкрутство. Ліквідація / В. Іорданов // Все про бух облік. – 2010. – № 60. – С. 18-20.

10. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства / Г. В. Савицька. – К.: Знання, 2004. – 225 с.
11. Шеремет О. О. Фінансовий аналіз: навчальний посібник / О. О. Шеремет. – К., 2005. – 196 с.
12. Подольська В. О. Фінансовий аналіз: Навч. пос. / В. О. Подольська, О. В. Яріш. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 488 с.

Черничко Станислав Федорович, Реблян Дмитрій Сергеевич

ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ ФИНАНСОВОГО КРИЗИСА КАК СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

В статье рассматриваются причины финансового кризиса в условиях реформирования рыночных отношений в экономике Украины, осуществляется анализ трактовки категорий «финансовый кризис» и «банкротство» различными авторами, а также рассматривается взаимосвязь возникновения финансового кризиса на макро- и микроэкономическом уровнях. Определено, что финансовый кризис и банкротство связаны с потерей капиталов, сокращением производственных возможностей, одновременно сопровождаются сокращением рабочих мест, а значит, усиливают кроме экономических проблем еще и социальные проблемы. Цель статьи заключается в исследовании теоретических подходов к трактовке понятия «финансовый кризис», уточнении его характеристических признаков и обосновании путей его преодоления. Основное внимание уделяется исследованию критической фазы финансового кризиса – стадии банкротства. Обоснованно взаимосвязь и взаимообусловленность между финансовым кризисом на макро- и микроуровне. Определено, что на макроэкономическом уровне финансовый кризис – это глубокое расстройство финансов, которое возникает в результате чрезвычайных экономических и политических событий. В статье указано, что причинами кризисного состояния на микроэкономическом уровне является не только влияние внешних факторов и несовершенное правовое поле хозяйственной деятельности, а и неправильный подход к управлению хозяйственно-финансовой деятельностью субъектов хозяйствования, и поэтому авторами уделяется определенное внимание анализу причин возникновения финансовых кризисов. Причины финансового кризиса следует искать в несоответствии между состоянием развития и потребностями предприятия и состоянием развития и потребностями внешней среды. В работе было выявлено более широкий спектр факторов финансового кризиса по сравнению с традиционными подходами. Более глубокое понимание сущности, классификации и причин возникновения финансового кризиса поможет избежать его негативных последствий, в частности: банкротства, неплатежеспособности, финансовой нестабильности и ликвидации субъектов хозяйствования. Определено, что главным для понимания последствий финансового кризиса с точки зрения преимуществ и недостатков является признание того факта, что последствия любого кризиса могут быть не только негативными, но и могут побудить к позитивным изменениям.

Ключевые слова: кризис, финансовый кризис, банкротство, виды банкротства, неплатежеспособность.

Chernychko S., Reblan D.

CHARACTERISTICS OF THE FINANCIAL CRISIS AS A SOCIAL AND ECONOMIC CATEGORY

The causes of the financial crisis in restructuring the market economy of Ukraine have been considered in the article, the interpretation of the categories of "financial crisis" and "bankruptcy" by various authors has been analyzed, and the relationship of the financial crisis at the macro and micro levels has been examined. It has been determined that the financial crisis and bankruptcy are related to the loss of capital, reduction of production capacity, simultaneously accompanied by job cuts, and thus increases the economic problems in addition to social problems. The purpose of the article is to study the theoretical approaches to the interpretation of the concept of "financial crisis", to clarify its characteristic signs and to justify the ways of overcoming. The focus is the critical phase of the financial crisis – stages of bankruptcy. Relationship and interdependence between the financial crisis at the macro and micro levels have been grounded. It has been determined that at the macroeconomic level the financial crisis is a deep frustration of finance, resulting from extraordinary economic and political events. It has been stated in the article that the causes of the crisis situation at the micro level is not only the impact of external factors and inadequate legal framework of economic activity, but also the wrong approach to the management of economic and financial activity of entities, so the authors paid some attention to the analysis of the causes of the financial crisis. The causes of the financial crisis should be sought in the disparity between the state of development and needs of the environment. A wider range of factors of the financial crisis emergence compared to traditional approaches has been found in the article. A deeper understanding of the nature, classification and causes of the financial crisis will help to avoid its negative effects, such as: bankruptcy, insolvency, financial instability and liquidation of economic entities. It has been determined that the key to understanding the effects of the financial crisis in terms of costs and benefits is recognition of the fact that the effects of any crisis can be not only negative but also can induce positive change.

Key words: crisis, financial crisis, bankruptcy, types of bankruptcy, insolvency.

Одержано 08.02.2015 р.